

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Абдурахмонов Маъдӣ Саидчалолович дар мавзуи «Афкори адабию эстетикии маорифпарварон ва ҷадидон» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021401 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ)

Дар ин чанд соли охир асарҳои зиёде дар масъалаи маорифпарварӣ ва мохияти иҷтимоию фарҳангии он ҷоп шуд, ки ҷолибтарини онҳо «Рӯзнома»-и Садрӣ Зиё мебошад. Таҷдидан ба ҷоп омода намудани осори Аҳмади Дониш, Садрӣ Зиё, Абдуррауфи Фитрат, устод Айнӣ ба бисёр масъалаҳои муҳими ин давр назари ҷиддитаре ба вуҷуд оварда истодааст. Муҳимтарин вижагии бознашри осори маорифпарварон ва ҷадидон дар он аст, ки ҳама нуктаҳои, ки аз ин осор дар давраи шӯравӣ ихтисор шудаанд, барқарор гардиданд. Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ бо назардошти ин ҷиҳати масъала дар назди адабиётшиносии муосир чунин масъалагӯзорӣ мекунад: «Чанде аз касонеро, ки Садрӣ Зиё номбар кардааст, мо то имрӯз намедонистем ва бояд бидонем. Ва муайян намудани ин ки онҳо ҷӣ касоне буданд, хеле душвор омад. Дар бораи бархе аз онҳо дар замони Шӯравӣ пиндорҳои дигаре доштем ва акнун бояд онҳоро дурусттар бишносем. Баъзе воқеаҳо то охири қарни бист маъноӣ дигар меодем ва имрӯз маъноӣ аслии онҳоро бояд бичуем. Мо дар ин тавзеҳот (тавзеҳот ба рӯзномаи Садрӣ Зиё – О. Н.) гоҳ кӯшише пеш гирифтём, ки муҳтавои аслии баъзе рӯйдодҳо ва фаъолияти касонеро ҷустуҷӯ бикунем. Маънидоди тозаӣ мо шояд ба фаҳмиши Садрӣ Зиё наздиктар бошад ва ё баръақс аз фаҳмиши ӯ каму беш дур бошад» (1. 311).

Дар ҳақиқат ҳулосаҳои илмие, ки то солҳои 90-уми асри гузашта мо нисбат ба рушанфикрони охири асри XIX ва ибтидои асри XX доштем, имрӯз бо дастрас шудани бархе аз осорашон ранги дигар мегиранд. Бо дастрас шудани осори онҳо назари аҳли таҳқиқ нисбат ба маорифпарварӣ ва ҷадидонро воқеитар мегардад. Назари сиёсиву иҷтимоии маорифпарварон ва ҷадидонро аз вазъи он рӯз бояд баҳо дод.

Муҳаққиқони давраи шӯравӣ зухури таълимоти маорифпарвариро дар мафкураи Аҳмади Дониш ба сафарҳои ӯ ба Русия вобаста медонистанд. Ин ақида чун фарзияи бебаҳс то имрӯз мавриди қабули аҳли таҳқиқ қарор дошт. Аз ҷумла, ба таъкиди профессор Расулхон Ҳодизода «ифодаи барҷастатарини таъсири мусбат ва пурифодаи маданияти рус ба вучуд омадани равияи маорифпарварӣ дар афкори сиёсӣ-иҷтимоӣ ва ҳаёти адабӣ буд, ки бунёдгузор ва тартиботчиӣ барҷастаи он нависанда ва мутафаккири бузурги аср Аҳмади Дониш буд» (7. 45).

Дар он ки Аҳмади Дониш бунёдгузори ин равия аст, ҳеч шакку шубҳа нест, вале ба масъалаи сарчашмаи асосӣ донишмандии маданияти рус дар зухури равияи маорифпарварӣ шояд таҷдиди назар намудан беҳтар бошад. Зеро дар он замон сарчашмаҳое, ки ба ҷунбишҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ боис мегардиданд, дар дохили аморат низ вучуд доштанд. Масалан, дар Бухоро ҳамчун дар Аврупои томаорифпарварии замони эҳё илму маориф зери нуфузи дину мазҳаб қарор дошт, хурӯфот ва анъанаҳои шахшудаи асримиёнагӣ дар тору пуди ҳаёти иҷтимоии мардум ҷой гирифта буданд, ба ягон ихтирои илмӣ ё техникӣ роҳ набуд ва ғайра, ки ҷомеаи онрӯзаро ба таркиш оварда буд. Вале ин таркишро бояд қасе ба вучуд меовард ва алайҳи ҳамаи зухуроти манфӣ эътирози аввалинро баён мекард, ки ин имкон ба Аҳмади Дониш даст дод.

Муҳаққиқон ин масъаларо зоҳиран ва бо ба инобат гирифтани омилҳои берунӣ хеле хуб баррасӣ карда бошанд ҳам, аксаран вазъи дохилиро сарфи назар кардаанд. Зеро, агар ин ҷунбиш танҳо ба Аҳмади Дониш ва таъсири фарҳанги рус вобаста мебуд, пеши роҳи онро аморати Бухоро ва императори Русия банд мекарданд. Вале набояд фаромӯш кард, ки салтанати шахшуда ва рӯзгори яқранги ҷомеаи манғития боиси ба вучуд омадани ҷунбишҳои мардумӣ ҳамчун маҳсули вазъи пӯсидаи асримиёнагии сиёсӣ мебошад.

Рисолаи илмии Абдурахмонов Маъдӣ Саидҷалолович дар мавзӯи «Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» маҳз бо назардошти таҳаввулотӣ афкори муҳаққиқони даврони Истиклолият ва мановии миллӣ дар ин росто таҳия гардидааст. Рисола аз се қисмати нисбатан мустакил масоили муҳимтарини намоёндагони ҷараёни маорифпарварӣ ва

чадидияро мавриди баррасӣ қарор дода, муҳаккиқ кӯшиш намудааст, ки афкори адабӣ - эстетикиро дар шинохти намояндагони ин давра баррасӣ намояд. Муҳаккиқ дар боби якуми рисола омилҳои асосии таҳаввули афкори адабию эстетикиро дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX таҳқиқ намуда, дар боби дуюм нақши Аҳмади Донишро дар ҷараёни тағйир додани афкори адабию эстетикӣ чомеаи маданияи тоҷикон ба мушоҳида гирифта, дар боби сеюм ҷанбаҳои назарии афкори адабию эстетикӣ намояндагони ин ҷараёни ислохотро ҳуҷҷаҳои менамояд. Аз назари концепсияи илмӣ ва низоми таҳқиқи масъалаи рисолаи мазкур тадқиқоти пурарзиш ва анҷомёфта мебошад.

Қайд кардан ҷои асосӣ аст, ки дар рисолаи мазкур ба дигаргунӣҳои таърихӣ адабӣ баррасии ҳамҷонибаи моҳияти иҷтимоӣ эстетикӣ адабиёт ба назар гирифта шудааст, ки ин ин гуна равиши таҳқиқ муҳаккиқро ба шинохти воқеии равандаҳои илмӣ адабӣ дастёб намудааст. Муҳаккиқро лозим меомад, ки ҳар гуна дигаргунӣҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабиро дар асоси осори маорифпарварон ва ҷадидони мавриди назар табақабандӣ намуда, саҳми онҳоро дар муайян намудани ҳудуди давраҳои инкишофи афкори адабию эстетикӣ ҳамчун меъёри асосӣ истифода менамуд. Бо вучуди ин муҳокима ва мушоҳидаҳо муҳаккиқро водор намудааст, ки тарзу усули ҳалли масоили мавриди таҳқиқро бо дарназардошти дастовардҳои тозаи афкори таърихӣ адабӣ дар алоқамандӣ бо ҷараёни ташаккули афкори адабию эстетикӣ таҳлилу баррасӣ намуда, дар ин замина вижаҳои хоси онҳоро муайян намудааст, ки инро яке аз дастовардҳои муҳими рисолаи мазкур метавон арзёбӣ намуд.

Яке аз дастовардҳои муҳимтарини рисолаи мазкур дар он аст, ки муҳаккиқ бори аввал дар заминаи маводи осори мутафаккирони маорифпарвар ва ҷадидони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX масъалаҳои умумии назарии нақди адабии тоҷик дар ҳудуди давраи мушаххас, ҷанбаҳои назарии афкори адабии онро таҳлилу баррасӣ намуда, ба натоиҷи хеле назаррас дастёб гардидааст.

Муҳаққиқи рисола ба давраи мушаххаси осори илмию бадеии Аҳмади Дониш маҳдуд шудааст ва ин равиши таҳқиқ давраи пажухиширо аз замони қаблӣ ва даврони баъдии фаъолияти ин мутафаккиро чудо ва мучаррад нишон додааст, ки ин маҳдудият баъзе норушаниҳоро дар шиноҳти равандҳои адабӣ оварда расонидааст.

Рисолаи илмии Абдурахмонов Маъдӣ Саидҷалолович дар мавзуи «Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» унвон дошта, он аз муқаддима, се боб, дувоздаҳ зербоб, хулоса ва китобнома иборат буда, онро аз рӯи маводи пажухишӣ ва ҳалли амиқи масоили мавриди таҳқиқ тадқиқоти илмии анҷомёфта ҳисобидан мумкин аст.

Муқаддимаи рисола тибқи муқаррароте, ки муайян шудааст, таҳия шуда, дар он аҳамият ва дараҷаи омӯзиши мавзуи тадқиқотӣ, ҳадаф ва вазифаҳои рисола, аҳамияти илмию амалии тадқиқот, навоҳӣ ва масоиле, ки ба ҳимоя пешниҳод шудааст, хеле муҳим ва амиқ нишон дода шудааст.

Боби якуми рисола «**Заминаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ таҳаввули афкори адабӣ ва эстетикӣ дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX**» унвон дошта, он аз ду зербоб иборат мебошад. Муҳаққиқ дар ин боб омилҳои сиёсӣ ва таърихӣ тағйир ёфтани афкори иҷтимоӣ ҷомеаи мадания аморати Бухороро нишон дода, дар ин замина таҳаввули афкори адабию эстетикӣ ин давраро бо назардошти вазъи сиёсӣ давр мавриди баррасӣ қарор додааст. Муҳаққиқ дар ин боб кӯшидааст, замони мавриди тадқиқро бештар дар асоси дараҷаи ҷаҳонбинии ҷомеа, воридгардидани фарҳанги рус ба ҷомеаи шахшудаи манғитӣ фаро гирифта, ин равандро як падидаи муҳими таърихӣ муаррифӣ менамояд. Дар ин боб такрори хулосаҳо ва натоқи қаблан дар тадқиқоти муҳаққиқон санҷидашуда рӯ ба рӯ меояд. Масалан, ҷараёни воридшавии фарҳанги Аврупоиро муҳаққиқ ба сиёсати забтқоронаи Русияи подшоҳӣ нисбат медиҳад ва ба ин ақидаи баҳснок, ки дар байни муҳаққиқон роиҷ аст, назари худро иброз намедорад.

Боби дуҷуми рисола «**Нақши Аҳмади Дониш ва осори ӯ дар тағйири ҷараёни адабӣ ва афкори адабӣ - эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон**»

унвон дошта, дар он асосан нақши Аҳмади Дониш ва осори ӯро дар тағйири ҷараёни адабӣ нишон дода, ин масъаларо дар тазкираю рисолаҳои илмӣ муосирони ӯ мавриди мушоҳидаю мунозира қарор медиҳад. Дар ин боб мо ба симои Садри Зиё ва осори танқидии ӯ, назари муҳаққиқони рус ба вазъи шахшудаи Бухоро, назари Абдурахмони Мустаҷир дар «Рӯзномаи сафари Искандаркул», ки ба шинохти вазъи мардуми ин сарзамин мусоидат карда метавонанд, камтар рӯ ба рӯ меоем.

Боби сеюми рисола «**Афкори адабию эстетикӣ намояндагони адабиёти маорифпарварӣ ва ҷадида**» унвон дошта, он аз баррасии назари адабию эстетикӣ Аҳмади Дониш, Тошхоҷаи Асирӣ, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдуррауфи Фитрат ва Саидахмадхоҷа Сиддиқӣ Аҷзӣ иборат мебошад. Муҳаққиқ дар ин боб тамоюлҳои ғоявӣ иҷтимоӣ, сохтор ва муҳтавои осори ирфонӣ шоир ва мушаххасоти он, вижагиҳо ва ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва сабки нигориши шоирро баррасӣ менамояд.

Дар нисбати фишурдаи рисолаи мазкур ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки он моҳияти рисолаи мазкурро пурра ифода мекунад ва сабку забони он ҳам ба талаботи илмӣ ҷавобгӯӣ мебошад. Бо вучуди ин дар фишурда баъзе ғалатҳои имлоӣ, услубӣ ва забонӣ ба назар мерасад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар адабиётшиносии даврони Истиклол бори аввал афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон дар шакли рисолаи алоҳида таҳқиқ шуда, рисола дар пажӯҳиши масъалаҳои алоқаманд ба афкори адабию эстетикӣ аз ҷиҳати илмӣ пажӯҳиши тоза ва анҷомёфта мебошад.

Бо вучуди ин дастовардҳо дар тадқиқоти мазкур баъзе нуқсонҳои ҷузъӣ ба назар мерасад:

1. Ба назари мо, таҳқиқоти мазкур бояд дар доираи адабиёти маорифпарварӣ ё ҷадидия маҳдуд мегардид. Густурдагии доираи тадқиқот ба муҳаққиқ имкон надодааст, ки масъалаи ташаккули афкори адабию эстетикӣ ин ду ҷараёни ислохотхоҳ ва нақши намояндагони онро пурра фаро гирад.

2. Мухакқиқ бештар ба осори илмии муҳакқиқони афкори адабию эстетикӣ ба мисли А. Сатторзода, Р. Мусулмонқулов, Х. Шарифов таъя менамояд, вале дар тадқиқот аз ин муҳакқиқон ягон иқтибос ба назар нарасид ва ҳамзамон дар байни рисолаи мазкур ва тадқиқоти ин муҳакқиқон умумиятеро мо ба мушоҳида нагирифтаем.

3. Дар рисола тавачҷуҳи бештар ба таъсири афкори намояндагони ин ҷараён ба сохтор ва муҳтавои адабиёт дода мешуд, вале муҳакқиқ ин масъалаҳоро бештар дар вазъи сиёсии ҷомеа, мактабу маориф ва омӯзиши забони русӣ мебинад.

4. Назари Абдуррауфи Фитрат ва Аҳмади Дониш ба шеър ва шоирӣ дар зербоби алоҳида баррасӣ гардида, ба рисолаи «Аруз ақидаси»-и Фитрат мебоист ҳамчун маҳсули афкори адабию эстетикӣ ин давра баҳои илмӣ дода мешуд. Мутаассифона, ин рисолаҳо мо дар китобномаи рисола пайдо накардем.

5. Садрӣ Зиё ҳамчун мориқпарвар ва пайрави воқеии Аҳмади Дониш мебоист дар боби сеюм дар катори Тошхоҷаи Асирӣ, Абдуррауфи Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳаким мавриди баррасии алоҳида қарор мегирифт, зеро ӯ дар ташаккули афкори сиёсӣ адабии ин давра нақши боризе дорад.

6. Дар рисола нақши тотор ва дигар халқҳои туркзабон дар ташкил ва ташаккули мактабҳои сохти нав дуруст нишон дода шудааст, вале хиёнат ва маҳдудсозии намояндагони онҳо ба мактабҳои тоҷикӣ бо сарвари Мулло Қамар, ки дар «Таърихи инқилоби Бухоро» хеле равшан нишон дода шудааст, бояд баррасӣ мегардид.

7. Дар матни автореферат баъзе ғалатҳои техникӣ ба назар мерасад ва ислоҳи онҳо дар корҳои оянда ба назар бояд дошт.

Нуқсонҳои ҷузъии ишорашуда ҳеҷ гоҳ сатҳи илмии рисолаи мазкурро коҳиш намедихад ва умедворем, ки аз ҷониби муҳакқиқ мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтани онҳо боиси такмил ёфтани сатҳи илмии тадқиқоти анҷомдодашуда хоҳад гашт.

Умедворем, ки ин рисола ба сифати як асари тадқиқотиву таҳқиқӣ дар мавзӯи адабиётшиносӣ барои муҳаққиқини соҳаи забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, назмшиносӣ ва каломи бадеъ судманд ва ҷиҳати боз ҳам дақиқ омӯхтану баррасӣ намудани ин равандҳои адабӣ мусоидат хоҳад кард.

Рисолаи илмии Абдурахмонов Маъдӣ Саидҷалолович дар мавзӯи «Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» ҳамчун тадқиқоти анҷомёфта, комилан ба меъёри рисолаи номзадӣ мутобиқат буда, ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгу аст ва муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021401 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ) мебошад.

**Доктори илми филология,
дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Н. Карабоев, 63/3.**

Е - mail: odinaiev@mail.ru

Сомонаи муассиса: www.tut.tj

Тел: (+992) 93-445-33-44; (+992) 2-50-15-35.

Факс: (+992-37) 2-34-49-88.

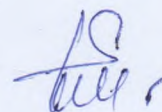
Имзои д.и.ф., дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ

Одинаев Нурмаҳмад Сафарочиро тасдиқ мекунам:

**Сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон**

«28» 08 соли 2023.

 Бухориев Н.А.